

АКТУАЛНИ ЗАДАЧИ ПРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ЕЗИКОВЕДИ

Михаил Виденов (София, България)

1. Науката за българския език се отличава от останалите хуманитарни, обществени и природни науки със своя специфична изследователска методика и преди всичко с това, че при анализа и обобщенията основни субекти са **българските** учени. За разлика от природните науки – физиката, химията, математиката, медицината и т.н., че дори и при обществените науки, които могат да черпят и да по-българяват открития и постижения на чуждестранни учени, българският езиковед е основен и незаменим при анализа и синтеза на закономерностите в развоя на системата на българския език. Веднага ще направим две важни уговорки. Първо, с българско езикознание се занимават и утвърдени чуждестранни българисти, и второ, методите на езиковедския анализ и синтез имат международен характер, като по принцип са плод на научните постижения на чуждестранни школи и направления. Изказаното по-горе твърдение за водещата роля на българския учен е вярно въпреки направените уговорки. Чуждестранният учен, колкото и добре да познава българската езикова материя, колкото и добре да владее практически езика ни, не може със същата вещина да усеща семантиката на формите, тънкостите на регистрите и стилистичните организации. Вярно е и друго: чужденецът на базата на своя език може да установи редица контрасти, които ние, потопени в родноезиковата среда, не можем да доловим. И въпреки това разработките в областта на родното езикознание лежат върху плещите на българския учен [1].

Тук няма да се спираме на вече масовото явление амбициозният български езиковед папагалски да заимства чуждо ноу-хау и да ни убеждава, че е модерен и прозорлив анализатор на езика ни. Практически това става по следния прост начин: взема се схемата на чуждата работа, която най-често някой англоезичен или немскоезичен учен вече е публикувал, и илюстративният материал се заменя с български. В такъв случай нашият колега не е истински изследовател, а е обикновен побългарител. Бъдещият историк на

нашето езикознание – убедени сме – ще конкретизира направения тук извод и ще установи кои са отличниците в побългарянето. И сега можем да подчертаем, че до 1944 г. се побългарява предимно от немски, полски и чешки, а в периода 1944–1989 г. – главно от руски. Сега, след 1989 г., – от англоезични, немскоезични и други чуждестранни приноси [2]. Побългарянето има своя прагматика, има свое място в работата ни, осветлява някои страни от развитието на езиковите системи, но не може да се приеме за истинска наука. То по принцип не лежи в руслото на актуалните езиковедски задачи, типични за нашето езиково развитие.

2. Ще подчертаем още нещо. Езиците в своето развитие имат успоредни черти, които могат да бъдат изтъкнати по вече показания тук метод на научни занимания. *Скрити обаче остават специфичните*, типичните за всеки език особености, които са най-важната страна в езиковедската научна работа. За да се стигне до тази специфика, са нужни внимателни наблюдения върху функциониращия узус в идиолектите на носителите на даден език и това по принцип не винаги може да се прави с необходимата дълбочина и прецизност, ако не се облягаме на собствения си усет. Необходимостта от наблюдения и установяване на закономерностите в разволя на днешната ни **езикова специфика** тук наричаме *неотложни задачи пред българските езиковеди*.

От казаното дотук не бива да се остава с впечатление, че едва ли не българският езиковед е изоставил всички специфични проблеми и е в плен само на общата с други езици тематика. Задължително е да подчертаем, че по-старите поколения наши предшественици са ни завещали да не изоставяме някои жизнено важни области:

- да създаваме лексикографски помагала (речници с различно предназначение);
- да не изпускаме от погледа си българската граматика;
- да съберем и опишем особеностите на диалектите на българския език.

Това са текущи задачи, с които успешно се занимават и нашите днешни колеги. Тук обаче не сме си поставили за цел да изтъкваме постиженията, а по-скоро да обърнем внимание на онези важни проб-

леми, които в голяма степен сме занемарили поради една или друга причина: става дума – според нас – за езиковата култура и свързаната с нея стилистика, проследяването на заглъхването на диалектите, на функционирането на професионалните езици и сленговете и свързаните с това промени в разговорния код на речта ни. Неотложна е и работата по наблюдението и анализа на езиковата ни ситуация: последиците от глобализацията, етническите езици, езика на българската емиграция по света и т.н.

3. От предишните поколения български езиковеди наследихме с нищо немотивирано negliжиране на *стилистичните проблеми на речта ни*. С усилията на учени като Л. Андрейчин, М. Янакиев, В. Попова, Ст. Брезински и др. бе поставено известно начало, но то не бе подхванато и не бе разгърнато впоследствие. Не стана модерна тема, която да обгърне сериозните стилистични проблеми. Акцентът пада върху художествената стилистика и по-точно върху способите за превръщане на речта от чисто комуникативно в художествено средство. От по-новите автори в тази насока тук ще посочим М. Велева, В. Маровска, К. Г. Попов и др. Нямаме обаче сериозни разработки в областта на *функционалната стилистика*, т.е. ние не познаваме закономерностите в организацията на българската реч в конкретните социални сфери. Не е проучено българското обществено мнение за толеранса на допустимото и недопустимото не толкова само на лексикалните единици в структурен план, а в стилистичен. Не става дума за създаване на строги прескриптивни правила, които езиковедът “да спуска” като задължителни за съответните езикови носители, а за описание: искаме да знаем каква е българската речева прагматика при организацията на речевите актове при конкретни обстоятелства. Към тези описания ще проявят интерес мнозина и на първо място т.нар. лица под прожекторите (журналисти, политици, общественици и под.), армията преводачи, която ни залива с неадекватни преводи на чуждестранни филми и книги. Сега всеки излиза от собствения си опит и от собствените си наблюдения, защото няма как да свери практиката си с някакви еталони. Например следва ли да се преведе и как да се постъпи с използваните в оригинала вулгаризми, псувни и под. Имаме изключително развита роднинска терминология, но за преводачите не съществуват нито *вуйчо*, нито *вуйна*,

нито *стрина*. За тях има само *чичо* и *леля*. Преводът е трудно изкуство и не може да бъде нещо като хоби на случайни хора, които не познават спецификата на езика ни.

4. Продължение на току-що казаното са и разработките в областта на *езиковата култура* (по-точно е да се каже: *културата на речта*). Те са най-занемарената област в работата на българските езиковеди. И друг път сме констатирали, че по някакво негласно споразумение заниманията с културата на речта се възприемат като лека кавалерия, в която няма философски и теоретични проблеми. Показателен е фактът, че в университетските катедри часовете по тези въпроси се възлагат на току-що постъпили асистенти с указание да усъвършенстват правописа и правоговора на бъдещите учители филолози. Само че културата на речта се изразява не само с познанията за облика на думите, а преди всичко в овладяването на стилистичните норми на поведение в разнообразната социална среда. Едно и също нещо ще се каже по различен начин от различните типове говорители пред различните типове слушатели: така, както ще се каже в приятелския кръг, не може да се каже пред официална аудитория. Ако искаме да сме речево адекватни, това означава да сме въоръжени със социален опит или да сме почерпили теоретични знания от езиковедските изследвания.

Нито един съвременен езиковед не би възразил на аксиоматичното твърдение, че езикът е обществено явление. Парадоксът се състои в това, че не всички са пропити от желание да проучват обществения вкус и да се съобразяват с обективните норми за допустимото и недопустимото в конкретните идиолекти.

Въпросите на българската култура на речта в нашето езиковедно знание са разбирани като умение за правилно учленяване и изписване на думите: изпуска се същината – техният подбор. Ние не разполагаме нито с корпуси от сполучливи образци, нито пък с корпуси от несполучливи речеви практики. Не сме въоръжили нашата армия от учители по словесност с най-важното: да знаят как да обучават подрастващите. При днешното нашествие на електронни пособия диалозите между подрастващите са някак примитивни и в повечето случаи – недопустими от гледна точка на по-възрастните.

В предишните десетилетия с езикова култура най-активно се занимаваше Л. Андрейчин [3]. По негово време се бе създадо впе-

чатление, че тази сложна работа може да се върши от една отделна личност. Днес от всички се вижда, че проблематиката е разностранна и е по силите само на многочислена армия от школувани учени в областта на социолингвистиката: езиковата култура не е тясно езиковедски проблем, а преди всичко е проблем на социума.

Когато говорим за социолингвистика, следва да подчертаем, че без нейните методики за експликация на общественото мнение изводите и препоръките са без необходимата научна стойност. За пример може да се даде работата на колегите от Катедрата по български език в Софийския университет “Климент Охридски”, които нищят и разнищват речта на депутатите в Народното събрание. Изводите им обаче са направени въз основа на някакви абстрактни принципи без отчитане на конкретната прагматика в дадения речев акт [4].

5. Секна интересът ни към *речевото поведение на българския селянин*, преместил се да живее в града или в по-редките случаи останал в родното си място. Неточно би било да твърдим, че тези хора и сега говорят на своя първичен диалект, който ние познаваме от Българския диалектен атлас или от по-подробните диалектоложки студии. Днешният селянин превключва на по-престижната градска система, с която е “поносим” в градската среда. Сложна е картината в обезлюдяващото се съвременно българско село. Местният човек използва традиционния си диалект само в разговори със съселаните си. Попадне ли сред външни хора, той превключва своя речев код, защото психиката му е в състояние на диглосия. Това е една апроксимация към разговорния градски стандарт: не е диалект, но не е и книжовен език. Получила се е междинност, която в нашите изследвания вече десетилетия наричаме *мезолект*. Не е ясно защо днешният български езиковед е обърнал гръб на това явление и не документира отшумяването на диалектите. Описанията биха дали възможност да се установят известни закономерности. Нашите наблюдения показват, че би могло да се търсят два вида особености: *контрастни* и *неконтрастни*, т.е. такива, които лицето схваща като недопустими за комуникация в новата среда, и такива, които не схваща като някакво отклонение [5]. Най-напред се чистят лексикалните отклонения, защото за диалектния носител речта е обикновен сбор от думи.

И днес имаме колегия от добре школовани диалектолози, които са съсредоточени в Института за български език на БАН. Предишните поколения осъществиха идеята за диалектен атлас и сега в езиковата ни територия нищо не е по-интересно от мезолектите. Описанието им ще породи оригинални научни приноси, които ще са особено важни за бъдещите историци на езика ни, а от друга страна, като се установят закономерностите им, ще се улесни усилието на хората да овладеят разговорния общобългарски код. Длъжни сме да създадем и такива методики.

Пред диалектоложкия колектив изниква едно условие: проучването на мезолектите изисква владеене на социолингвистични знания. Това е първата задача и тя е лесна за решаване, защото в нашата социолингвистика вече са натрупани голям брой научни разработки, свързани с модерния подход към езиковия терен. Не можем и не бива да се осланяме само на епизодичните описания на писателите, които в творбите си евентуално биха предали зигзагите в речта на урбанизиращия се селянин.

6. Същност на *българския разговорен код*. Ще прозвучи парадоксално, но българската лингвистика почти не разполага с научни анализи на т.нар. разговорен книжовен език. Това е последица от предвзетата теза, че разговорният код фактически е озвученият писмен книжовен език. Робува се на указанието на сръбския книжовник Вук Караджич (1787–1864), живял през XIX в., издигнал тогава тезата да се говори така, както се пише. Само че сега тече XXI в. Изключение в това отношение прави езиковедският център във Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий” с организирани там конференции по проблемите на устната комуникация.

В напредналите световни езиковедски центрове разполагат с неопровержими доказателства, че разговорният код на един език е със своя специфика, подвластен е на закономерности, различни от писмената реч, защото говорещият човек разполага с много повече изразни средства от пишещия [6]. В това ще ни увери всеки репортер, който взема интервюта и след това трябва да ги пригоди за печат.

Непознаването в достатъчна степен на разговорния съвременен код изигра лоша шега на българските езиковеди в началото на политическия преход у нас. Новите лидери по улици и по площади вече

говореха спонтанно, а не четяха предварително подготвени речи. Разговорният език със своята специфика стана средство за публична изява. Именно тази специфичност смути някои колеги и те издигнаха тезата за настъпление на някакъв езиков апокалипсис. Недоразумението произтече от това, че езикознанието ни имаше представа само за писмената форма на съществуване на книжовния език. Поставен на това прокрустово ложе, устният вариант наистина контрастираше.

Необходимо е по-внимателно да се вгледаме в разговорната реч и да отчетем няколко предпоставки: 1) правописните правила са общи за всички (друг е въпросът кой как ги владее!), но разговорният код не е така унифициран – един е фактическият узус в София, друг – във Варна или във Велико Търново [7]; 2) сега софийската интелигенция е меродавен център на българската реч и от това произтича нашето задължение да я проучваме, описваме и познаваме, защото столичното е национално представително и меродавно; 3) на практика следва да се организираме така, че да можем да съставим корпуси от речеви столични образци, като за целта не се осланяме само на електронните масмедии, а пристъпим към социолингвистически издържани сонди в речта на типичните представители на софийската интелигенция; 4) следва да отчитаме, че разговорната реч се влияе от писмената, но процесът тече и в обратна посока. Разговорната реч прониква в принтмедиите с една твърде повишена скорост. Тези явления трябва да се познават в детайли, и то не за да се заклеймяват, а да се управляват; 5) най-динамичната съвременна формация е сленгът, защото там явленията бързо излизат от мода и се заменят със свежи еквиваленти. Сленгът прониква в разговорната реч, но ние имаме представа за него от 90-те години на XX в., когато успешно с това се занимаваше Г. Армянов [8]. Сега и тази работа е занемарена; 6) в нашата социолингвистика през 80-те години на XX в. се появиха няколко студии върху българската паралингвистика – фонации, мимики, жестове и т.н. Доказано бе, че те са задължителна съставка на устната реч и са задължителни за езиковедското внимание.

7. През последните 2 десетилетия *българската икономическа емиграция* достигна невиджани размери. В пресата се изнасят данни за около 1,5-2 милиона души, които са в чужбина било като сезонни работници, било на постоянна работа. Става въпрос за хора в активна

възраст, образовани и необходими на страната във всяко отношение. Това е проблем както за икономиката ни, така и за демографията. За съжаление не се обръща никакво внимание и на въпроса за българския език на тази внушителна за мащабите ни човешка маса. Напускайки пределите на България, за тези хора българският език става пасивен, т.е. във функционално отношение първи език става средството за общуване в дадената страна, приютила нашите сънародници. Това създава изключителни затруднения и въздейства отрицателно върху интелектуалното им развитие. С течение на времето в българския език на тези хора проникват елементи от съответния чужд език. Особено са застрашени подрастващите, за които важен и активен като първи по функция и значение става чуждият, защото на него се осъществява образованието им. За подрастващите българският език е факултативен. В зависимост от характера на семейството те са мотивирани или не са мотивирани да го усвоят: ако двамата родители са българи, подрастващите усвояват битовата му форма на съществуване. При положение че единият от родителите не е българин (особено майката!), усвояването е проблематично

Българските лингвисти следва да включат в изследвателските си планове наблюдения на българския език на емигрантите в различните държави. Ще се установят различни закономерности и на първо време ще се отговори на въпроса за най-проницаемите за чуждото влияние нива на езика ни. Не на последно място чрез подобни изследвания може да се стигне до създаване на подходящи методики за изучаване и съхраняване на езика ни в екстремните чужди условия. За тази цел трябва да се активират и колегите от нашите чуждозикови катедри, специализирани в преподаването на съответните чужди езици [9]. Сега тази филологическа армия не е официално ангажирана да работи по проблематиката. Следва да се създадат методически ръководства и образователният процес да се операционализира.

8. Не търпи отлагане още едно наше задължение: не работим достатъчно ефективно по въпросите на езиковата ситуация при нашите сънародници от *небългарските етнически групи* – роми и турци. Те живеят в България, но една част от тях не владеят българския език. Това е особено тревожно в многодетните ромски семей-

ства (в тях не са редки случаите с 10 и повече деца). Векове наред този етнос живее в обособени махали и гета, но в миналото е имало по-добри условия за възникване по естествен път на ромско-български билингвизъм и това е давало шанс за съвместно съществуване. През последните години в редица български селища настъпи специфична миграция: българите се преселват в по-големите градове и селищата се обезбългаряват. Обикновено остават само ромските махали. Прекъсва се каналът за възникване на билингвизъм. Подрастващите имат възможност да усвояват само ромски. Трагедията настъпва, когато тръгват на училище, където ги посреща нашата тромава образователна система. Неграмотните роми са и ще бъдат огромна заплаха за националния ни просперитет.

Българските езиковеди не успяха да внушат на държавните органи, че сме изправени пред труден, но решим етнически проблем. Не можаха да предложат възможностите си и са пасивни наблюдатели на протичащата пред очите ни трагедия. За езиковите проблеми на етническите небългарски групи следва да се направи специален разговор с пряко участие на езиковеди и представители от висшите държавни ешелони.

9. Не сме обърнати с лице към *въздействието на глобализацията* върху българския език [10]. Видимата част на айсберга, наричан за благозвучие глобализация, е нахлуването на множество англицизми (по своята същност: американизми), които хората схващат като неоправдано нашествие на чужди думи и негодуват. Пречат им на комуникацията в смисъл, че не разбират всичко дори и от новинарските емисии на медиите. Не помагат и наличните речници на чуждите думи, защото по принцип са безвъзвратно остарели: отразяват състоянието докъм края на ХХ в., а масовото нахлуване става през последните две десетилетия по време на усилената ни европеизация. Пред лексикографите стои открит въпросът за намиране на адекватен начин за информирание на обществото за новонавлезлата чужда лексика: не е сериозно да се говори за някаква забрана на обективното чуждоезиково проникване, характерно за всички европейски книжовни езици. Може би и подходящо да се пристъпи към издаване на периодичен бюлетин, който да излиза като притурка на масовите вестници. Това е труден ангажимент и би следвало да е

дело на подготвен колектив, който да следи масовата практика, а след това да ни информира с какво значение проникват съответните чужди думи и изрази. Това не може да се прави от любители и следва да е важна част от дейността на Института за български език на БАН.

Има много хипотези за подхода към чуждата лексика. Тук ще споменем само най-популярната, че не е необходимо да се заема, ако си имаме наша домашна дума. Наблюденията показват друго: чуждата дума се предпочита, защото има по-висока стилистична маркираност и показва използващото я лице като по-образовано и начетено. Налице е голяма доза снобизъм. И тази тема се нуждае от специално проучване, а не само от кухи декларации, които стигат чак до темата за патриотизма. Ще допълним само това, че чрез заемането на чужди думи няма опасност езика ни да се денационализира. Чуждият елемент влиза в разпореждане на нашата фонетика и граматика, т.е. побългарява се.

И все пак българските езиковеди са длъжници на обществото, защото не са го убедили, че глобализацията протича като обективен процес: преминава чрез нас, но не зависи от нас. Не правят чест езиковите бележки на неподготвени по темата автори, които анатемосват чуждоезиковата заемка и не се стараят да вникнат в механизма на заемането. В света няма такъв книжовен език, който да не притежава т.нар. пласт от чужди думи. Ще приведем само един пример. През 1944 г., когато скопските книжовници сътворяват македонския книжовен език бягайки от българския език, вземат интернационализмите от сръбски, защото без тях не може. Без интернационализмите книжовният им език щеше очебийно да е един диалект.

10. Като *извод* от казаното произтича следното:

10.1. Очевидна е необходимостта от реструктуриране на езиковедската ни общност съобразно с актуалната ни езикова ситуация.

10.2. Налезащо е да се преустанови практиката езиковедът да се занимава само с това, което на самия него му е интересно.

10.3. Съвременната обстановка изисква да се сформират езикови колективи, които да са обединени от спецификата на разработваната тема.

10.4. Не търпи отлагане проучването на столичния език на българската интелигенция, и то с модерните методи на социолингвистиката.

ЛИТЕРАТУРА И БЕЛЕЖКИ

1. Казаното за чуждестранните езиковеди не бива да се отнася с пълна сила и за колеги като Х. Валтер (Германия), Гр. Венедиктов (Русия), К. Щайнке (Германия), като и за отишлите си от този свят К. Гутшмит (Германия), Р. Бернар (Франция), Е. И. Дьомина (Русия) и др.

2. За периода 1951–1989 г. това може да се проследи на страниците на сп. *Български език*, орган на Института за български език при БАН.

3. Л. Андрейчин бе най-активният автор на езикови бележки и това може да се види в редактираното от него сп. *Български език* през периода 1951–1975 г. Сега, през последните 2-3 десетилетия, с такава дейност най-активно се занимава Ст. Брезински, който води седмични рубрики в ежедневниците *Труд* и *Преса*.

4. **Виденов, М.** *Езиковедски цитати и етюди*. С., МСД, 2013, с. 119.

5. **Виденов, М.** *Езикът на града*. С.: Унив. изд., 2010, с. 364.

6. **Навѓанек, В.** *Studie o spisovném jazyse*, Praha, 1963, S. 20.

7. **Байчев, Б., М. Виденов.** Социолингвистическо проучване на гр. В. Търново. С.: Наука и изкуство, 1988, с. 68.

8. **Армянов, Г.** *Речник на българския жаргон*. С.: БАН, 1993.

9. **Виденов, М.** *Към проблемата за въздействие върху родния език на българската емиграция по света*. – В: Наука, № 5, 2013, с. 46–51.

10. *Еколингвистика или екология на застрашените екосистеми*. С.: МСД, 2012.

CURRENT ISSUES FACING THE BULGARIAN LINGUISTS

Mihail Videnov (Sofia, Bulgaria)

Over the past 2-3 decades the language situation in Bulgaria has undergone visible changes which call for restructuring of the linguistic community so its members can adequately cover the problems arising in it. However, the research being carried out by the Bulgarian linguists cannot be considered adequate. It is absurd for a linguist to deal with issues which are of interest only to themselves. The social need for analyzing the currently running processes should always come first. It is necessary to get properly acquainted with the specificity of the conversational code used by the Sofia intelligentsia. We cannot ignore the consequences of globalization and just wait for it to pass by. Our society has become very sensitive to issues concerning the internalization of vocabulary.

The latter phenomenon certainly hinders communication processes but seems to be inevitable. It is our duty to watch closely the changes in the Bulgarian language of our numerous emigrants. We cannot ignore the mixed language of the Bulgarian Romani communities which contributes to their disintegration as a component of the nation. The Bulgarian linguist should be organized in compliance with the topical linguistic themes and accordingly set up research teams rather than get involved with a section by some other criteria.